

1945. február elején a budai Várba és a Viziváros környékére negyvenháromezer magyar és német katona zsúfolódott. Az erősen tagolt védvonal: a Hegyalja út–Krisztina körút–Déli pályaudvar–Margit körút kezdett tarthatatlanná válni. A Széll Kálmán-téri postapalota föld-szintjére az oroszoknak sikerült magukat befészkelni, de az emeleteken még folyt az elkeseredett ellenállás. A támadók kézi-fegyverekkel és aknavetőkkel harcoltak, végül T34-es páncélosokat vetettek be. Nehéztüzérséget nem alkalmaztak, mert azzal elpusztították volna az övéiket is. A csapatok összekeveredtek, a golyózápor senkit se kímélt. A leomló házfalak porfelhői és a robbanások füstje kizárta, hogy az ellenséget a baráti tüztől megkülönböztessék. Pár nap alatt magyarok, németek, oroszok százait saját bajtársaik lötték le. A parancsnokok hiába ordítottak, ugyanazon alakulat tagjai rémült állatokként egymás elől is menekültek. A haláltánc éjjel-nappal szünet nélkül folytatódott, míg a havas-vérmocskos utcákat holtak ezrei borították.

– Kitartás! – üvöltötte hevenyészett fedezékéből egy százados, németül és oroszul más tisztek is, de a katonák vaktában lövöldöztek vagy próbáltak a kapualjakba húzódva a pincékbe menekülni. A védekezők tudták, a felmentésükre indított januári Konrad hadművelet kudarcba fúlt. Arról is értesültek, hogy Hitler és a Wehrmacht főparancsnokság a kitörést kerek-perec megtiltotta. Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok a helyzet reménytelenségére hivatkozva érvelt, ugyanígy Hindy Iván vezérezredes, városparancsnok – hiába. A két főtiszt végül Hitlernek továbbított legutolsó táviratát közösen fogalmazta meg: „Élelmszerünket felhasználtuk, az utolsó töltény csőre töltve. Budapest védői választhatnak a kapituláció és a harc nélküli lemeszárlás között.”

A február 11-i haditanács után Hindy segédtisztje sebtében egy papírra firkálta az SS Obergruppenführer utasítását: a katonák eldönthetik, kitörnek, vagy megadják magukat. Az elhatározást közölték a főhadiszállással, ezután megsemmisítették a rádió adó-vevőt, értesítették a magasabb beosztású tiszteket, azok sorra az alantásokat, végül a legénységet. A folyamatos pergőtűzben páran megőrültek vagy az öngyilkosságot választották, de óriási többségük a fegyveres távozást választotta.

– Menni vagy meghalni – morogta Tóth főtörzs.

Parancsnoka akasztófahumorrally vágta rá:

– Helyesbítek. Menni és meghalni.

Érezte, mind odavesznek, akár maradnak, akár a kitörést választják.

TÓTH LAJOST, EGY CSIZMADIA FIÁT 1940 tavaszán behívták a soproni 7. gyalogezredbe. A mesterséget és a vörösbor ízlelését apja mellett tanulgatta, de a sorozásnak kifejezetten örült, mert a kaptafától és a szőlőben kapálgatástól meg

akart szabadulni. Iszogatni szeretett, nem görnyedni a kisszéken s a tőkék közt fáj-dítani a derekát. Parancsnoka, vitéz Mező Endre tisztiszolgájaként kezdte, az ezredes csizmáit pucolgatta, ingjeit, zubbonyát vasalta, ha kellett, főzött, hébe-hóba egy demizson zweigeltet vagy testes kékfrankost is asztalára tett. – Saját termék! – büszkélkedett, persze kissé borszagú lehelete elárulta, a jó italt maga sem veti meg. Az ezredes felesége a pimasz mosolyú legényért csöppet se volt oda, csakhogy szolgálatkészsége miatt nem támaszthatott ellene kifogást. Mező tudta, embere a cselédkedésnél többre hivatott, de hamar összeszoktak, végül alig bírt meglenni nélküle. Méltányos parancsnokként azonban addig tüsténkedett, míg a húszéves bakát csapatszolgálatra vezényelték.

1941-ben így lett a szovjet frontra kiküldött Kárpát-csoport katonája. A gyors-hadtestben rövid kiképzés után egy Csaba páncélautóba ültették. Hamar rájöttek, az ügyes kezű szívós közlegény a jármű irányítására meg a Danuvia nehézpuska, a Gebauer géppuska és a Solothurn golyószóró kezelésére egyaránt alkalmas, úgyhogy örvezetővé léptették elő. Az összkerék meghajtású Csaba különlegessége az, hogy elől-hátul vezethető, Tóthot nélkülözhetetlenné tette. A 2. gépkocsizó dandár tagjaként a század parancsnoki kocsiját mozgatta, hol a kormányánál, hol a páncéltorony irányzójaként.

Július 27-re a német Dél Hadseregcsoporthoz tartozó előretörése a Dnyeszter felé lelassult, a gyors-hadtest bevetése sürgőssé vált. Rakovszky György vezérőrnagy határvadász zászlóaljai először csaptak össze az oroszokkal. A támadás az ellenséget megfutamította, olyannyira, hogy a területet fejvesztve kiürítették, de a csata jelentős magyar veszteséggel járt. A keleti hadszíntér első halottai ott estek el. A Wyszko-környéki dombokon Tóth kocsiját is kilőtték – vagy aknára futott, – mindenesetre a Csaba fölrobbant, ő maga az utolsó pillanatban a toronyból ki tudott vergődni, de a társai bennégték. Az elszenesedő holttestek bűze hosszú heteken át kísértette, míg a harcok úgy-ahogy feledtették. Helyállásáért tűzkeresztben részesült és soron kívül szakaszvezetővé léptették elő. Bajtársai kerítették egy üveg bort, hogy megünnepeljék, de a poharat szomorkás mosollyal letette.

– Megfogadtam, hogy a háború végéig egy kortyot sem iszom.

A közvetlen, jókedélyű Lajos – nekik Laji – régi önmagára már nem is emlékezett. Ránca gyűrt arca, görnyedt tartása koránál jó tíz évvel idősebbet mutatott. Valahogy visszahúzódóvá vált, a társalgásban egyre ritkábban vett részt, özvegy apjának levelezőlapot se küldött. – Megtudja, mi van velem, ha szabadságot – mondta, azzal odébbállt.

Alakulata végül kijutott a Dnyeszterhez, elfoglalt egy hídfőállást, átkelt és bevonult Kamenyec-Podolszkba. A gyors-hadtestet parancsnokával, Dálnoki Miklós Béla vezérőrnaggyal közvetlen német irányítás alá rendelték, de a támadó hadműveletekbe nem kellett bekapcsolódniuk. Az Ukrajnát megszálló erők részeként a magyar országhatár közelében maradtak, feladatuk a katonai közigazgatás megszervezése és a maradék szovjet csapatok megsemmisítése. A mozgékony Csaba páncélautók a hátrálva védekezők százeit s a könnyű ágyúk tucatjait pusztították el, de a T34-es tan-

kokkal nem bírtak. Egyetlen harckocsi elég ahhoz, hogy egy egész dandárt futamítson meg, ezért az üldözést a német Tigris tankokra bízta. Hiába nyilatkozta Sztálin: „A szovjet hadseregben nagyobb bátorság kell a visszavonuláshoz, mint az előnyomuláshoz” a parancs nem a kitartást, inkább a katonák félelmét tükrözte. Azután kiderült, mégsem egészen így van. A német páncélosok támadása Kijev előtt lelassult, majd kifulladt, végül a Sztálin-vonalat nagy nehezen áttörték és kijutottak a Bug folyócskához.

A szakaszvezető addigra megtanulta az oroszokat tisztelni. Lépésről lépésre hátrálva küzdöttek, mint az ördögök. Eleget hallotta, 1921-ben a Rongyos Gárda hogyan verte szét az osztrák csendőröket, végül a nyugati határszél magyar kézben maradt. Apja Sopron környékén Prónay Pál és Héjjas Iván vezetésével harcolt, míg alakulatával a népszavazást sikerült kierőszakolniuk. Az öreg másról se beszélt, közben büszkén mutogatta a pár hónapig létező Lajtabánság államocskája képeslapját. Azóta úgy őrizgette Mannlicher karabélyát, mint egy ereklyét.

Tóthnak azonban nem volt mit őrizgetnie. Alakulata a Bugnál legalább kétezer hadifoglyot ejtett és temérdek fegyvert zsákmányolt, csak hogy véres veszteséggel, köztük tucatnyi páncélautóval. A védekező oroszokat felmorzsolták, de a maradékuk megpróbált kitörni.

A szakaszvezető Merész László zászlós alakulatával ismét jelentős fegyvertényt hajtott végre. Augusztus 6-án az orosz lövészek rajtaütve a hátrálókat nemcsak megriktították, a körülzárt 6. szovjet hadsereg próbálkozását is fölfedezték. A kitörés összeomlott, csapataik megsemmisültek, Tóth pedig arany vitézségi érmet kapott, őrmesterré léptették elő és két hétre szabadságolták. Még nem tudta, otthon mihez kezd, mert a hadszíntér jóformán kifordította a bőréből, de jó érzés volt a háborútól egy időre megszabadulni. A vagonból kifelé nézve örült, hogy a robbanások szagát táj hátramarad, s újra megmerítkézhet a békében.

IDŐSB TÓTH ŐRMESTER A FIÁVAL egy teljes napon át dicsekedett. Vásárlás ürügyén becipelte a városba, az utcákat sorra járták, ismerőseit meg-megállította, közben leste, mit szólnak Lajos kitüntetéséhez. Többnyire lelkesen gratuláltak, de volt, aki épp csak biccentve távozott. – Irigykedik – legyintett az öreg – de látszott, a közöny nagyon is bántja.

Sopronban és környékén a háborúnak nyoma se látszott. Csak egy-egy vonuló alakulat, csapatszállító teherautó meg az asszonyok ijedt arca jelezte, hogy az ország hadban áll. A rádió ontotta a győzelmi jelentéseket, az újságok csupa sikerről írtak, a kávéházak teraszain a helyzetet „szakértő” öregurak elemezték. Az őrmester fejét elfordítva ballagott, nehogy ráordítson valamelyikre. Nem a habzó sört, a tejeskávét és a péksüteményt látta, hanem a szétlőtt falvakat, a kiégett páncélosokat, a csonkolt hullákat, az elcsigázva menekülőket meg a görnyedten vánszorgó hadifoglyokat. Ehhez képest a város békéje már-már gúnyolódásnak tűnt.

Az egynapos dicsőséget estefelé a vén csizmadia meglegelte. Lajira mordult: a munka a szőlőben nem vár, hajnalban ki kell menni. Az érlelődő fürtöket ne

az izzasztó hőségben kötözzék és permetezzék. A hordókat a hűvös pincében ráérnek délután kénezní meg a prést és a kádat tisztogatni.

- Kár, hogy vissza kell menned – sóhajtotta.
- Ne nekem ríjon. A parancsnokkal beszélje meg.
- De jó kedved van Laji!
- Fenét jó...

Másnap a szőlőben sem akart a háborúról társalogni. Eleinte örült, hogy behívták, de a pusztítást hamar megutálta. A rettegés a víjjogó repeszektől, egy-egy váratlan robbanás és bajtársai halála éjszaka sem hagyta nyugodni. Az öreg előtt persze titkolta, mert a madárpittyegést hallgatva, s a zöldellő hajtások közt a fűszeres levegőt szimatolva az öldöklést elképzelni se könnyű. Tudta, az öreget boldogítja, hogy jó termés ígérkezik –, akkor minek rontsa a hangulatát? Azt is tudta, apjának hétfőn vissza kell mennie. Újabban főképp tisztí csizmákat varr, a munka hegyekben áll. Csak annak örült, hogy a szőlőben magára marad s nem kell a présházban az öreg szuszogását hallgatni.

Így is sikerült meglepnie. Egy korty bort se volt hajlandó inni. Apja végül ráébredt, Laji gyökeresen megváltozott. Nem ugyanaz a mosolygós siheder, aki az ezredes tisztiszolgájaként derűsen végezte a dolgát, élvezte a cselédlányok bámész pillantását, kihúzott egyenes derékjal jött-ment, sapkáját a szolgálati előírás ellenére félreecsapva viselte és szeretett feszesen tisztelegni.

- Végül az öreg rákérdezett: – Mi van veled fiam? Nem ízlik a katonaélet?
- A háborúban egy nap száz évvel ér föl. Maga is tudja.

Apja komoran bólíntott. Két évig a galíciái fronton szolgált, újabb egy évet a Dolomitokban a Piave mentén, végül belépett a Rongyos Gárdába. Csak azt a két hónapot emlegette, mert ott jött rá, mi a különbség a hódítás és a honvédelem közt. Sörétre töltött puskáját nagy ritkán, legfőljebb a dézsmáló seregelemek ellen használta, amúgy a műhelyben őrizgette, hogy legyen mivel kérkedni.

Másnap hajnalban kurtán elköszöntenek, az öreg biciklire pattant és elkarikázott. Az őrmester távolodó apját úgy nézegette, mintha utoljára látná.

VISSZAÉRKEZÉSEKOR A BAJTÁRSÁK lelkes kézzázással, ölelgetéssel fogadták. Távollétében a dandár az umanyi ütökzet során meggyöngült, a páncélautó- és a gépkocsiallomány karbantartásra szorult, az utánpótlás kétszáz kilométerrel hátramaradt. Ráadásul a német Dél-Hadseregcsopórt súlyos veszteséget szenvedett. Dálnoki Miklós Béla vezérőrnagy hadműveleti szünetet kért, csakhogy a főparancsnokság támadást rendelt el, hogy az újabb szovjet kitörést megakadályozza. Sikerült Nyikolajev városát elfoglalni, de az oroszok a bekerítést elkerülve rendezetten visszavonultak és védelmi állásaikat a Dnyepernél rendezték be. Ám a szakasz az őrmesternek nemcsak ezért örült. Szemtanúként számoltak be a huszárság rohamáról, mellyel Mikecz Kálmán őrnagy ezrede az oroszokat szétszórtá és fejvesztett menekülésre készítette. Négy sikertelen gyalogsági támadás után nyílt terepen, folyamatos tűz alatt, égő gabonatáblák füstjében nyargalva ölték-vágtak, a sebesülteket letiporták, végül az ellenség

pánikszerűen megfutott. A szárnyakat féltucat páncélcocsi biztosította, de a győzelmet a huszárság vívta ki. A németek a karddal és rövid karabéllyal hadakozókat erős kétellyel fogadták – merthogy a lovasság rég elavult –, de az elsöprő roham láttán fedezékeikből kiugrálva, ordítva éljeneztek. A dicsőségből jutott a Csaba páncélaútók legénységének is, kivált, hogy a higgadt őrmester visszatért. Hozzáértése és egyértelmű parancsai az embereket megnyugtatták, mi több, valahogy rájuk ragadtak. Könnyebb vele harcolni, mint nélküle, már-pedig háborúban ez számít, semmi más.

Csakhogy az öröm hamar lelohadt. A hiányos fegyverzetű gyorshadtestre bízták, hogy 200 kilométeres szakaszon tartsa a Dnyeper-kanyarulatot a túlpárti szovjet ágyútűzben és aknazáporban. A robbanások a védőkörlet állományát szinte megtizedelték. Tóth alakulata öt nap alatt hatszáz fős veszteséget szenvedett. Harc ekkora véráldozattal még nem járt. A katonák fásultan végezték a dolgukat, a tréfálkozás egyik órától a másikra megszűnt. Már a holtakat se számoltgatták. Az embereket csak a túlélés foglalkoztatta és az, hogy így-vagy úgy hazakerüljenek.

Végül Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök elérte, hogy a leharcolt seregettestet kivonják és hazaszállítsák. A Donyecig még eljutottak, de számukra az ukrainai harcok véget értek. A mérleg: közel négyezer halott, sebesült és hadifogoly, harminc repülő, az összes harcokosi és könnyűpáncélos megsemmisülése a magyar hadvezetést elborzasztotta és cselekvésre készítette.

Az őrmesternek szerencséje volt; az utolsó héten bokaficammal a tábori kórházba szállították. A pusztulást átvészelte, de alantasai mind meghaltak vagy hadifogságba estek. Lelke mélyén számított rá, de keserűségét hazafelé menet a vonaton alig bírta visszafojtani. Többnyire a peronon ácsorgott, nehogy meglássák.

OTTHON NAGY NEHEZEN ÖSSZESZEDTE MAGÁT és Panzerkampfwagen, azaz Tigris nehézpáncélos kiképzésre jelentkezett. Megelégette a Toldi, a Csaba és a Turán könnyű harcjárművek hiányosságait, azonfelül feltámadt benne a bosszúvágy. Tudta, a halál személytelen s a harc velejárója, mégis fölizzott benne, mint huzatos kemencében a parázs. Csakhogy a németek egy darab Tigrist sem adtak. Nekik is szükségük volt rá, mert Leningrád ostromakor túl sokat vesztek. Az őrmestert egyhetes eltávozás után kiképzőként előbb Párkányánára, majd Budapestre, az Aréna úti laktanyába vezényelték, ott töltötte napjait nyakig olajosan. A városba nem járt ki, hétvégén Sopronba utazni sem volt kedve, úgyhogy a szálláson maradt, szakkönyveket olvasgatott, néha a bajtársakkal tereferált, nem a harcokról, inkább a páncélos típusok hátrányairól és előnyeiről meg arról, ki mit tervez a háború után.

Tudta, csizmadia sose lesz belőle s a szőlőbe se megy vissza kapálni. Valahogy megkeményedett s az is megfordult a fejében, autószerelőnek vagy gépmesternek áll, netán hivatásos katonaként folytatja. Csak egy dolog dühítette föl: ha az újoncok háborús élményeiről faggatták.

– Ne kérdezzessenek – morogta. – A fronton lesz alkalmuk megtudni.

– No de őrmester úr...

– Semmi de! Hallották! Futólépésben indíts a gyakorlótérre!

Végül mégiscsak elballagott a Népligetbe nézelődni, megismerkedett egy cukrász kisasszonnyal, szabadidejében vele találkozgatott s a boltban is fölkereste, míg elunta és más nő után nézett. Lányok-asszonyok sorra követték egymást, de egyik viszony se bizonyult tartósnak. Szolgálatát a hadszíntér és a laktanya kiáltó ellentéte jócskán megnehezítette. Magát is meglepte, hogy mindinkább unatkozik. A tiszték, az altisztek és a legénység viszonya olykor függelemsértéssel jár, de az összeütközést kerülte. Azzal foglalkozott, hogy a lehető legjobban végezze a dolgát, kérészéletű kapcsolatait harag nélkül fejezze be s hogy felettesei előléptetésekor gondoljanak rá. A nők pénzbe kerülnek, márpedig aki túl sok halált látott, annak az üzekedés életadó. Kiváló parancsnokként leszerelése szoba se jött, maga sem akarta, végül 1944-ben Észak-Erdélybe vezényelték. A románok átállása az oroszokhoz a Magyar Honvédség összes tartalékát mozgósította, köztük az újonnan kiképzetteket is. A Kárpátok hágóinak lezárása égetővé vált, ami Tóthot sem hagyta érintetlenül. Szinte örült, hogy ismét harcolhat. Nem igazán találta a helyét, sivár kapcsolatait is megutálta, úgyhogy készülődött, mint vőlegény az esküvőjére. Újabb egybekelés a halállal, de vállvonogatva tudomásul vette és frissen előléptetett törzsőrmesterként a Kolozsvárt gyülekező hadtesthez vonatozott.

A szerelvényen az ismerős rossz érzés fogta el, de igyekezett kiverni a fejéből. Az érintetlen táj, a völgyekbe zárt zsindeletetős falvak, a zömök templomok, a harangszó és a legelésző csordák békét sugalltak. A fenyegetés ugrásra kész állatként a láthatár mögött lapult, de morgása eljutott a vasútig s még tovább. Távoli ágyúdörögés, robbanás, gyalog és szekéren menekülő parasztok mind azt mutatták, a háború hamarosan eljut a határra. Az újoncok össze-összesúgtak, de rájuk se hederített. Úgy érezte, már rég nincs vesztenivalója.

Így aztán – hosszú ideje először – zárkózottságát föladva hajlandó volt tréfálkozni. A székely határőr zászlóalj pár katonájával már-már barátságba keveredett. Csodálkoztak, hogy egy korty pálinkát se hajlandó inni, amúgy a ritkán mosolygó törzsőrmestert nemcsak befogadták, meg is kedvelték. Egyikük a viccekből kifogyhatatlanul sűrűn megnevelte.

– Törzsúr – kezdte – azt ösmeri, hogyaszongya: a legény kérdi az apját, látott-e Turánokat?

– Hogy a fenébe ne! Ettem is belőlük!

– Énnye idesapám! Az vasból van!

– Akkor csak láttam.

Tóth nem akarta a legényt kijavítani, mondván, nem vas, hanem páncél. A tréfa jól sült el, s ez a fő. Azok is röhögtek, akik ismerték és várták, hogy a legény folytassa.

– Hát a kútról és az öreg góbéról hallott-é?

– Mondja.

– A vénség részegen bebukik a kútba. Addig ordít, míg a család kirohan, leengednek egy kötelet és nagy nehezen kihúzzák. Ahogy fölbukkan, a nevetéstől majd visz-

szaesik. Kendet mi lelte? – kérdi az asszony. Azon röhögök, ha a kötelet elengedtem vón, mind segre estek!

A legény folytatta volna, de Tóth úgy döntött, a szakaszt maga is megnevetetti.

– Na, egyet én is mondok, ha már ilyen szépen összejöttünk. Egy vegyes utász alakulat hidat épít a Maroson. A német azt mondja: kétfelől kezdjük, az gyorsabb lesz. Meglássák, egy centit se hibázik. Mire a magyar: mi is kétoldalt csináljuk. Legfölbjebb egy millimétert tévedünk. Végül a székely: mink ugyanúgy. A német meg a magyar összenéz: na és középen hogy találkoznak? A székely fitymálva: ha találkoznak, jó, ha nem, lesz két hidunk.

A katonák görnyedtre nevettek magukat, elvégre a saját fajtájukat elég jól ismerik. A sikerült tréfa miatt Tóthot végképp a szívükbe zárták, persze nem látványosan. Épp csak a szemük csillogott, s ha tehetik, a hátát is meglappogatják. A hadseregben az altisztek ritkán népszerűek, hát még egy törzsőrmester, a zászlóstól csak két fokkal alább, de Lajos az alakulatba úgy betagozódott, mint olajozott váltóba a fogaskerék. Tudták, egy-egy bevetés kimenetele rajta múlik, nem annyira a magasabb rangúakon. Élet-halál kérdése, s az nem kicsiség.

Még beszélgettek volna, de a tájon végiggörgött egy fülsiketítő robbanás. A légnyomás a katonákat földre verte, a záporozó föld egyik-másikat a sisakjáig beterítette. Ahogy a dörgés elhalt, föltápaszkodtak és rohantak a fedezékbe, de a viccelődő baka nem jutott odáig. A következő aknagránát repeszei föltépték a hátát, eltalálták a gerincét, egyet rándult, azzal kiszenvedett. Csak akkor jöttek rá, amikor a füst eloszlott. Arccal a földre borulva, vérében heverve látszott, nincs értelme kimenni és a lövészárkba vonszolni.

Nemsoká megjött a visszavonulási parancs. A hátrálás augusztus 26-27-én védekező-elhárító harcokkal folytatódott, közben az oroszoknak sikerült átlépni a határt. Hat kilométer mélyen nyomultak be, ezzel a háború elérte Magyarországot. Mire a szovjet 7. gárdahadsereg lövészei és a 23. harcokosihadtest tankjai átjutottak a Békás-szoroson és Gyergyószentmiklós határába értek, Tóthot a páncélelhárítókhöz vezényelték. Ott tudta meg, kikkel csatáznak és nagyjából mekkora erővel állnak szemben. Akkor megszületett a döntés: támadás Dél-Erdély ellen, hogy a Kárpátok hágóit biztosítsák. Tóthot visszavezényelték az újjászervezett 2. harcokosi hadosztályhoz. Ismét egy Turán, majd egy Toldi könnyűtank parancsnoka lett. Irigykedve bámulta a németek nehéz Tigris páncélosait, de azokat magyarok nem vezethették. Friessner vezérezredes már-már beleegyezett, de a Wehrmacht főparancsnokság az átképzés nehéz-ségeire hivatkozva nem járult hozzá. Közben a Marosvásárhely térségében gyülekező csapatokat Artur Phleps SS-tábornok irányításával arra utasították, hogy délkelet felé törjön előre, és verje szét a románokat. Végül a 2. magyar hadsereg átkelt az Aranyoson és elfoglalta Tordát. Másnap átjutott a Maroson is. Tóthék könnyű tankjaikkal a román grancsárokra nemcsak megfutamították, jó hatvan kilométerrel vissza is vetették, Dicsőszentmártonnál kijutottak a Kis-Küküllőhöz, s végre letáborozhattak.

Jó érzés volt a menekülő románok hátát látni. Tóth páncélosának áttüzesedett csöve s a felforrósodott motorolaj büze nem számított. Kesernyés mosollyal hallgatta, hogy a löveg hűlés közben pattog, elnézegette a legénység széles vigyorát, a füstökormos arcokat s hogy körbeadnak egy üveg bort. Nem kínálták, mert tudták, kurtán visszautasítja. Bár az ütközet után főtörzsőrmesterré előléptetett parancsnokkal szerettek volna koccintani, fogadalmát tiszteletben tartva meg sem kísérelték. Ő meg odébb lépett, üres tekintettel az eldobált román fegyvereket bámulta és azon tépelődött, a csata legfőljebb lélegzetvételnél szusszanás. Az oroszokat nem győzték le, márpedig óriási túlerejükkel előbb-utóbb betörnek Észak-Erdélybe, a Partiumba, végül az Alföldre s onnan nincs megállás.

– A jó kurva anyjukat – morogta csak úgy, maga elé.

Volt miért káromkodnia. A 4. hadtest támadását szeptember elejétől halogatták, végül beindult és sikerült Aradot elfoglalni, de fönnakadt a román erődrendszeren. A páncélosok a folyó völgybe sem tudtak bejutni. Bár az oláhok hátráltak, megjöttek a szovjet csapatok s a hadszínteret lángoló katlanná változtatták. Az állások sorra robbantak föl, a legénység és az ágyúk megsemmisültek. A kavargó füstben az ellentámadást meg sem kísérelték, ráadásul a szovjet nehéztüzérség a visszavonulást jócskán megnehezítette. A katonák hiába reménykedtek, a záporozó lövedékek kilométerekre az arcvonaltól is pusztítottak. S ez még csak az offenzíva kezdete volt.

TÓTHOT LEHARCOLT ALAKULATÁVAL 1944. október közepén kivonták a frontról s a túlélőket a sebesültekkel együtt Budapestre szállították. A szerelvények gyászmenetként csattogtak, kihalt állomásokon, néptelen falvakon keresztül, míg eljutottak a Nyugati pályaudvarra. A kopár tájat nézegetni sem volt érdemes. A holt bajtársak emléke úgy megülte az emberek lelkét, hogy a hazatérésnek sem tudtak igazán örülni. Rettegtek, hogy az összeomlás az országot maga alá temeti, házastul-családostul-mindenestül.

A hadkiegészítő parancsnokság a főtörzsőrmestert visszarendelte az Aréna úti lakanyába, majd egy Toldi könnyűpáncélossal a Várba irányították. A magyar–német csapatok védelmi állások kiépítésébe kezdtek, gerendákkal, homokzsákokkal, az átjárókba telepített szögesdróttal, miegyébbel, noha tudták, a szovjet nehéztüzérséget és az aknavetőket nem soká tartja föl. Tóth ugyanúgy cipekedett, mint a legénység. A munkába ezúttal a tisztek is bekapcsolódtak. Élethalálharcra készülődtek, noha belátták, az ellenállásnak esélye sincs. Ha az oroszokat pár hétre meg is állítják, a főváros bevétele csupán idő kérdése. A remény egyre halványabban pislákol, végül csak azért nem aludt ki, mert a félelem a parancsmegtagadástól és a németek lázas buzgalma kitartásra ösztönzött. Legtöbben abban bíztak, hogy a hadvezetés Budapestet nyílt várossá nyilvánítja, leteszik a fegyvert s az öldöklő ostromot hadifogsággal megússzák. Bár a túlélést az sem garantálja, inkább a pusztulás egy meghosszabbított változata, a hirtelen halálnál mégiscsak jobb.

A szovjet gyűrű december 24-én, karácsony napján bezárult. A katonák fásultan készültek a Szentestére, közben a Waffen SS-csapatái a Csíkos udvaron fölállítottak

egy méretes fenyőfát, úgy-ahogy földészítették és négyszögbe sorakozva elénekelték az Erikát meg a Heilige nacht-ot. Őket a Pestről és Dél-Budáról odáig halló ágyúdörgés se zavarta. Alig néhány magyar csatlakozott hozzájuk, nem csak azért, mert a szöveget nem ismerték –, kedvük se volt hozzá. – A Vár nem az övék – morogta a főtörzs. – A másét kockáztatják. Velük és miattuk döglünk meg.

A többiek hallgattak.

Az eget még légvédelmi reflektorok pásztázták, de a város sötétbe merült. A kihalt utcákon lélek nem járt, az emberek már rég behúzódtak a pincékbe és dideregve várták, hogy a bombázás folytatódjon. Nappal nyilas őrzőjáratok jöttek-mentek, de sötétedés után a félelem éppúgy rájuk kövesedett, mint bárki másra. Ők is látták, nincs menekvés. Aki tehetett, civilbe öltözött, mások fölmentek a Citadellára vagy a Várba s próbáltak a katonák közt elvegyülni. A palotaszárny udvarain támadt zsidóság, a gépágyúk, a lőszeres ládák, a golyószórók, az aknavető, a közlekedést nehezítő teherautók meg a föl-alá futkosók zűrzavara földühítette a legtapasztaltabb tiszteket is. Hiába az ordító parancsok, a fejtelenség mindenüvé beférkőzött, míg nagy nehezen valamiféle kapkodó renddé alakult át.

A főtörzsőrmester látott ilyent a fronton, nem is nagyon lepte meg. Csak azon csodálkozott, hogy még vannak, akik hisznek a védekezésben. Bár alakulatával mindent megtett, próbált kiigazodni az ellentmondó utasítások közt s a fegyelem se bomlott föl, a katonák lassúsága és üres pillantásai a hangulatról mindent elárultak. A Rádió fölmentést ígért, s hogy az utánpótlást légi úton biztosítják, de alig néhány vitorlázó repülőnek sikerült a Vérmezőn leszállnia, végül meg sem kísérelték. A szovjet légvédelem zárótüzében kigyulladtak, vagy vissza kellett fordulniuk. A lövegkezelők a sétány mellvédjéről látták, egy gép a Sas-hegy oldalába csapódik, s az éhező lakosság a roncsot megrohanja. Remélték, hogy élelmiszert is szállít, csak hogy a meredek lejtőn megbillent, egy hangos recsenéssel megindult, az útjába kerülőket eltiporta, a rakomány szétszóródott.

A katonák elhűlve nézegették. A civilek halála elborzasztotta a legkérgesebb szívéket is. Egy alantasa Tóthra kérdezett:

- Főtörzs úr, ez a kezdet vége, vagy a vég kezdete?
- Találja ki. Nekik szegényeknek nincs tovább. Nekünk se nagyon.

Elfordult és bosszúsán odébbállt. Mit mondhatott volna? Mindenesetre elhatározta, harc nélkül nem adja meg magát. Ki-ki tegyen, amit akar, de ő kitar az utolsó tőlényig. A gyors halál semmivel se rosszabb, mintha baromként a vágóhídra hajtják. Eleget hallott a szovjetek rémtetteiről, egy támadó hadsereg tagjaként kíméltre különben sem számított. A háború a katonákat bedarálja, míg önálló akarat nélküli tömegként pusztítanak, férfit-nőt, asszonyt-gyereket egyaránt. A bomba- és az ágyútűz nem válogat.

A Budára összevont csapatok feszülten várták, hogy a frontális támadás megkezdődjön. Addigra a hidakat a németek fölrobbantották, a Dunán piszkosszürke jégtáblák sodródtak, a roncsoknak nekiverődve föltorlódtak és recsegve-ropogva imbolyogtak tovább. Roham várható Észak és Dél-Budáról is, de egyelőre csak

a messzehordó lövegek tüzeltek, az aknagránátok a levegőben robbantak, a katonák a sívító repeszek elől a föld alá húzódtak s a közelharcra készülődtek. Tudták, fogytán a lőszer és az élelmiszer, utánpótlás nem várható. Hitler Budapestet erődde nyilvánította, a főváros elhagyását megtiltotta, így Pfeffer-Wildenbruch SS-tábornok és Hindy Iván vezérezredes a szovjet ultimátumot kénytelen volt elutasítani.

Február elején az oroszok a Sas-hegyről már a Citadellát lőtték. Óriási erőkkel minden irányból támadtak, végül a magyar–német csapatokat beszorították a Várba és a Krisztinaváros környékére. A csata utcáról utcára, házról házra folyt, egyre szűkülő sávban. Lángszóróikat is bevetették, márpedig annál rémületesebb fegyver nincs. A harminc méteren belül hatásos eszköz a katonákat elevenen égeti el, legjobb esetben örökre megnyomorítja. A fölgyújtott emberek sikolyánál borzasztóbbat elképzelni se lehet. A cső egy buhhanással beindul, a láng kilövell és széles körben pásztáz.

A védekezéshez a katonák taposóaknákat telepítettek, de az nemsokára elfogyott. A támadást a németek kézigránátokkal és Schmeisser géppisztolyokkal, a magyarok karabéllyal és Madsen golyószórókkal próbálták elhárítani, csak hogy takarékoskodniuk kellett a lőszerrel is. Érelődött az elhatározás: így vagy úgy kitörnek.

A felderítők február 10-én jelentették, a szökést az oroszok az Ördög-árokknál megerősített állásaikban várják. Ennek ellenére a döntés pár órán belül megszületett: a csapatok a távozást három hullámban fogják megkísérelni. Előbb az SS-ek, majd a német páncélos alakulatok tagjai és a légierő földi személyzete, végül a magyar katonák és a nyilas csoportok. A kitörést nagyjából közel húszszer fegyveres választotta. Az ostrom során több mint hatvanezer katonából ennyi maradt életben.

A hadvezetés a magyar parancsnokságot a távozásról másnap kora este tájékoztatta: a rohamot 21 órakor az Olasz-fasor felé indítják. Onnan kell eljutniuk Zugligetbe, a Hármashatár-hegyre, majd a pilisi erdőkbe.

A kitörő alakulatokat már a Széll Kálmán téren megtizedelték. A csapatokra záporoztak a gránátok, a nyomjelző lövedékek meg a leomló törmelék, de a maradék nagy nehezen kijutott a fasorba s vaktában tüzelve nyomultak tovább.

A főtörzsőrmestert legénységével egy könnyű harckocsiba ültették. Két tank közül az egyik neki jutott. Tudta, amint lehetséges, elhagyja és gyalogvást próbálkozik. A járműnek esélye sincs, hogy az orosz páncéltörő ágyúk tüzét megússza. Elég fölrobbant harckocsit látott ahhoz, hogy katonáit figyelmeztesse, az első adandó alkalommal ugorjanak ki. Csodával határos mód sikerült a téren átvergődniük. Csikorgó láncalpakkkal csaknem a Szent János kórházig jutottak, a motort a fogaskerekűnél leállították s az utolsó sorozatot kilőtték – egy orosz géppuskafészket telibe találtak – végül kikászálódtak és rohanvást szétszóródtak az üzem épületek közt. Embereit a főtörzs akkor látta utoljára.

Egy támfal mögött bölcsen kivárt. Leste, hogy két robbanás közt mikor támad szünet s meddig kavargó a füst, akkor föl pattant és ide-oda szökellve a fák közé futott. Megint kivárt, újfent nekilődült, olykor hasra vetette magát, föl pattant és rohant lélekszakadva, míg eljutott Zugligetbe. A szovjet vonalakat nem hagyta maga

mögött, de az ellenség nem a völgyre, hanem a Budakeszi útra és a Hárshegy nyergére összpontosítva a német Tigriseket és a kísérő gyalogságot támadta. A sötétben menekülő Tóth senkinek se szúrta szemét.

Megállt, a levegőbe szimatolt, próbált tájékozódni, majd fától-fáig bujkálva tovább osont. Hajnalig el kellett érnie a pilisi erdőket s ott várakozni, hogy sötétedés után bejusson egy sváb falucskába, amit az oroszok még nem szálltak meg. Lévén soproni, úgy-ahogy ért németül, bár erősen bízott benne, hogy nem lesz szükség rá.

A katonák erőltetett menetnek nevezik, de a főtörzs annál többet tett. Virradatig hol sietősen talpalt, hol futott, végül kimerülten összerogyott. Később nagy nehezen behúzódtott egy havas gödörbe, némi hullott falevelet kotort magára, elvackolódtott és üres szemmel bámulta a vöröslő eget. Végül zavaros, nyugtalan álomba merült, kora délután magához tért és úgy döntött, indul tovább. Mögötte a fegyverdörgés egyre halkult, de Nagykovácsnál újfent fölerősödött. Innen tudta, hogy másoknak is sikerült kijutni. Egy órával később látta, a Remete hegy oldalán pár tucat német összehúzódtott védekezik. Megfordult és az ellenkező irányba, Piliscsaba felé tartott, hogy a golyó- és aknazáport elkerülje. Semmiképp sem akart a halálraítéltekkel közösködni.

Az erdőn még egy éjszakát töltött, hajnalban merev tagokkal föltápázkodott és próbálta kitalálni, merre induljon tovább. Lassú léptei ropogtak a hóval-avarral fedett ösvényen, időnként megállt, tájékozódott és fülelt a távoli robbanásokra, de a fák csöndje, nagy ritkán a madarak csivitelése megnyugtatónak tűnt. Már éhséget sem érzett. Inkább azon tűnődött, hogyan kéredzkedjen be egy falusi házba, kaphatna-e civil ruhát, kevéske zsoldját elfogadják-e, röviden: vállalják-e, hogy elbújtatják. Sok jót nem remélt, de ha nincs más, meg kell próbálni.

A dombok közt meglátott egy aprócska települést. A környéken oroszoknak nyoma sincs, az úton csak egy szekér zörgött el, amúgy a táj kihaltan látszott. Egy darabig nézelődött, végül elszánta magát és nekivágott. A falucskának még a névtábláját se nézte meg. Végül is mindegy: bárhol befogadhatják vagy elkergethetik. Itt is, ott is kockáztatnia kell. Bár a szolgálat eddig is próbára tette, gyűlölné, ha azok után, hogy a tűztengerből sikerült kijutnia, fogságba esik vagy szó nélkül lepuffantják.

Némi habozás után géppisztolyát, a tartalék táraikat és oldalfegyverét a hóba hajította. A maga részéről a háborút befejezte, úgyhogy semmi szükség rá. Azután lassú léptekkel megindult. Kinézett magának egy takaros parasztportát, közben alaposan szemügyre vette az udvaron sürgölődő gazdát meg egy fejkendő asszonyt, a színbe tolt szekeret, hátul az istállót és a csürt. A falu egyetlen utcája kihaltan látszott, de a kertekben mozgolódtak, itt-ott elbőgte magát egy tehén. Készültek a hajnali fejésre, fát aprítottak, a kéményfüst az égre kanyargott, az istállóban dobogtak a lovak, épp-úgy, mint békeidőben.

Sok éves tisztelgés után Tóth a mozdulatot is elfelejtette, de észbe kapott és sapkáját levéve beüvöltött: – Aggyon Isten jónapot!

A gazda megfordult és jámbor halványkék szemével csodálkozva meredt rá. Egy darabig fürkészte, végül megszólalt: – Főtörzs úr, fogadjisten. Mi járatban?

– Menekülök.

– Tegye föl a sapkáját. Az első háborúban én csak tizedes voltam, de a rangjelzést föl ismerem. Tessen beljebb kerülni. Még nincsenek ruszlik a faluban.

Tóth beballagott a pitvarba, az asszonynak nagyot köszönt, szétnézett és várta a folytatást. Most minden a házaspáron múlik. Addig ácsorgott, míg a gazda megszólalt:

– Gyöjjön be és ötözzön át. Adok egy kezelábast. Nem éppen új, de megteszi. Ne lássák egyenruhában. A szomszédokkal majd közlöm, pesti rokon.

A főtörzs levetkőzött, fölhúzta a kezelábast meg egy rongyos bekecset, kalapot nyomott a fejébe, aztán asztalhoz telepedtek, pár falatot ettek, végül az öreggel kiballagott az udvarra. Rozsdás gépek, egy daráló, eke, csoroszlya takaros rendben várták, hogy a tavaszi munka megkezdődjön. A főtörzs csak annyit mondott:

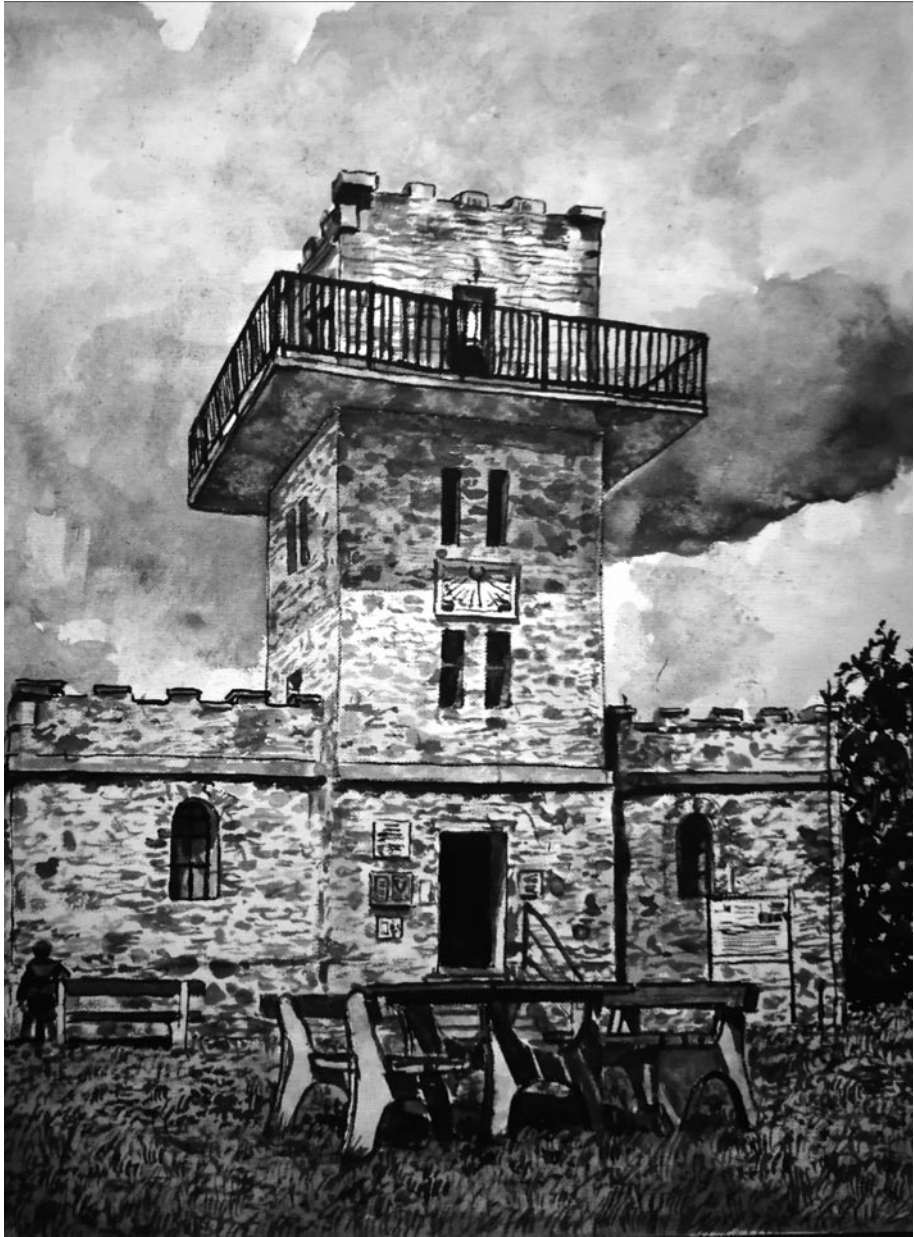
– Szóljon Lajosnak.

Kézfogással bemutatkoztak, Tóth pár szerszámot kért, azzal nekiállt a darálót szétszedni. Az öreg oda-odapillantva látta, igencsak ügyeskező. Nem kellett elmagyaráznia, melyik alkatrész mire való. Estére a daráló úgy festett, mint újkorában, csak a lepattogzott zománccal nem tudtak mit kezdeni. Lajos a gépeket pár nap alatt rendbehozta, majd az öreggel kiganajozták a lóistállót, fölásták a kertet, szétterítették a trágyát, azután jött a többi munka. Közben a falucskán átvonult egy szovjet páncélos alakulat, de a parasztokra rá se hederített. Másnap-harmadnap a tankokat végtelen sorban gépkocsizó lövészek követték, végül a település hosszú hetekre csöndbe merült.

Március közepén hirtelen kitavasodott, a táj fölélédt, a fák kezdtek lombot eresztetni. A hó a laposokban is olvadásnak indult és apró csermelyekben csordogált. A napsütés a sarat fölszárógatta, a gazdák kimentek a határba szétnézni. Lajossal nem sokat törődtek, csakis a maguk bajával. Szinte minden családnak volt halottja, eltűnt vagy hadifogságba esett hozzátartozója. Elég volt őket siratni, nemhogy Strasserék rokonával foglalkozni. A gyermektelen házaspár boldog volt, hogy egy munkás kézzel szaporodtak.

Májusban eljött az ideje, hogy az erdőben heverő hullákat elföldeljék. Jóformán lépést se tettek, hogy ne találjanak egy-egy tetemet, elhajított puskát, lőszeres hevedert, magyart, németet egyaránt. Húszegynéhány sírt ástak, a végébe eszkábált fakesztet szúrtak, tetejébe nyomtak egy rohamsisakot, hazaballagtak és nekiálltak dolgoztatni. Végül az öreg összehívta a gazdákat és kérte, hogy a holtak emlékére a faluszéli kápolnába szervezzenek gyászmisét. Vállalta, hogy fölkeri a piliscsabai plébánost, tartsa meg, utána prédikáljon a hevenyészett temetőben is.

A pap a kápolnában németül beszélt, de a síroknál az imát magyarul mondta el. Az istentiszteletre eljött az egész falu, kétszázegynéhány férfi, asszony és pár tucat kisgyerek, a szertartást szótlán végigállták, majd görnyedten távoztak. Csak annak örültek, hogy a háború véget ért, éjszaka vagy pirkadatkor nem kell ágyúörgésre ébredni, az oroszok elvonultak, s az embereket robotra sem hajtották.

Estefelé a házaspár kiült a pitvarba. Addig nézegették a csillagokat, míg az öreg erőt vett magán és beszólt Lajosnak, jöjjön ki. Nem könnyen fogott bele, de csak kimondta:

– Mintha a saját gyerekünk lennél. A Jóisten vezérelt hozzánk.

A legény kesernyésen mosolygott, az öreg végül rákérdezett:

– Mik a terveid? Nálunk addig maradsz, amíg akarsz.

– Az nem megy. Legkésőbb nyár végén hazautazok. Hátha a helyzet rendeződik.

Asse tudom, mi van apámmal. Szüksége van rám.

– Ebben a házban halálunkig helyed lesz.

Több szó nem esett, egy jóccakával elköszöntek s ki-ki a maga helyén elvackoló-
dott.

TÓTH AUGUSZTUS KÖZEPÉN TÁVOZOTT. Nem akart hosszan búcsú-
kodni, de a gazda a falu végéig kísérte. Lajos megígérte, amint teheti, küld egy leve-
lezőlapot, hogy tudassa, jól van, kezét ráztak, azzal a legény vissza se nézve elballagott.
Egy lovaskocsi bevitte Budára, végül ismerős helyszínen, a szétlőtt Déli pályaudvaron
talált egy teherszerelvényt. A forgalmista tíz pengőért fölengedte. Pár átszállással így
vergődött el Sopronba.

Első útja a műhelybe vezetett. Megvénült apja egy szót se szólt, csak reszketve
átölelte, Lajos nagy nehezen kibontakozott s a sámlira telepedett. Némán méregették
egymást. Ennyi idő után nehéz volt belekezdeni.

Az öreg tudta, a háborúról hiába faggatná. Csak egy kérdést tett föl:

– Mihez akarsz kezdeni?

– A fene jobban tudja. Örülök, hogy élek.

Jó, hogy az egyenruhád lehúztad. A város hemzseg az oroszoktól.

– Láttam. Mégis, kicsináljak? Kergessem el őket?

Egy sort hallgattak, végül az öreg tovább próbálkozott:

– Bezupálsz az új hadseregbe? Elvégre főtörzs vagy.

– A megszállók itt vannak. Itt is maradnak. Elvtársaikkal se szolgálók.

– Hátha megbecsülnének.

– Maga is éccaka akar napot látni... Éngem meg a hozzám hasonlókat nem kímél-
nék. Asse kizárt, hogy elhurcolnak. Mink magyar katonák kutyák vagyunk. Nyáron
is jöhet ránk dér. Nem várom, hogy a ruszkik, mint a molyt, lépten-nyomon meg-
tapsoljanak.

Föltápszkodott s menet közben csak annyit szólt vissza: – Járok egyet.

Lehajtott fejvel, nehéz szívvel róttá az utcákat. A város csöndes rettenetbe merült.
Az emberek sietősen talpaltak, ki tudja hová, a szovjet járőröket nagy ívben elkerül-
ték, ha másképp nem, beléptek egy kapualjba és várták, hogy a szakasz elhaladjon.
Tóth ezzel se törődött. Sajnálta, hogy apjával kurtán-furcsán bánt, de keserves élmé-
nyei még nem üledtek le. A pilisi falucska nyugalma meg a házaspár barátsága vala-
melyest könnyített a lelkén, de a vonatozás Sopronba elkésértette. A kiégett mezők,
a lebombázott házak, állomásépületek, szétlőtt magtárak meg a kilométereken át

húzódó szántatlan gazos föld láttán úgy érezte, ebből nem lesz föltámadás. Végül borús gondolatait elhessegetve akaratlanul is a Szent Mihály-templom előtt találta magát. Oda a lábát öt éve be se tette, de most elhatározta, egy sort mé-gicsak fohász-kodik.

Egy kéz megérintette a vállát, hátrafordult s majdhogynem Mezőnébe ütközött. Az ezredes felesége bánatosan pillantott rá. Sötét kalapja, fekete ruhája, özvegyi fátyla mindent elmondott.

– Nahát Laji! Nem hittem, hogy találkozunk!

– Naccságos asszonyom... Én se.

– Szegény uram meghalt. Nyugdíjazták, de a határban eltalálta egy repesz. Látni akarta, hogy harcolnak a mieink. Hiába könyörögtem, maradjon otthon. Holnap tartjuk a gyászmiséjét. Eljön?

Naccságos asszonyom, magától értetődik. Az ezredes úrnak, első parancsnokomnak hálával tartozom. Köszönöm, hogy szólni tetszett.

Az asszony arcán legördült egy súlyos könnycsepp s majdhogynem elsírta magát. Vonásait végül összerendezve keserűen folytatta:

– Naplót írt. Utolsó heteit nekem kéne megfogalmaznom. De tudja Laji, nincs magányosabb hely egy üres papírlapnál. Nem boldogulok vele. No de ez legyen az én gondom. Maga mihez óhajt kezdeni?

– Visszamék csizmadiának. Van dolog a szőlőben is.

– Egy arany vitézségi éremmel kitüntetett főtörzs? Mi is tudtunk róla!

– Naccságos asszonyom. Vár a kaptafa meg a tőkék. S most, ha megbocsát, Isten önnel. Holnap a misén találkozunk.

Civil ruha ide vagy oda, feszesen tisztelgett és nehéz léptekkel távozott.

1946–48 között csak a tíz főnél nagyobb létszámú gyárakat és üzemeket államosították, de a Tóth-műhelyt szerszámostul-anyagostul kisajátította egy szövetkezet. Apa és fia tovább dolgozhatott, rendelést is fogadhattak, de a bevételt fillérre ellenőrizték. Be kellett fizetniük a közös kasszába, éhbérüket abból kapták. A gyöngye minőségű bőröket, a cérnát meg a ragasztót a központ szállította. Az ócska anyagok miatt az öreg addig kesergett, míg Laji rávette, költözzön a présházba. A szőlőt 1949-ben betagozták a frissen megalkotott termelőszövetkezetbe. Lajos egy hétvégén kibiciklizett, de apja addigra felkötötte magát. Az öreg oda szeretett volna temetkezni, de szó se lehetett róla. A területről a tsz-elnök és a hatóság intézkedett. Az egykori főtörzs végül a soproni Teherfuvarozó Vállalatnál gépkocsivezetőként helyezkedett el. 1981-ben agglegényként onnan ment nyugdíjba.